

הצעה חדשה לפתרון בעיית דין הרגשה

מאמר זה בא להציע תפיסה חדשה בהבנת דין הרגשה ולהסביר דרכו את הנוהג ההלכתי המקובל כיום, כמדומני, אצל רוב הפוסקים. אין כאן יומרה לפסוק הלכה או לשנות משהו מהנוהג המקובל, אלא רק להציע דרך וכיוון מחשבה חדש. מאחר שיש כמה נפק"מ למעשה מדברינו, יש להביא אותם לדיון אצל גדולי הפוסקים בדורנו כדי שיכריעו בשאלה¹.

א. הצגת הבעיה

אחד מהדינים הבסיסיים ביותר בהלכות נדה הוא דין הרגשה המבדיל בין טומאה מהתורה ובין טומאה מכוח גזרת חכמים, וכך כתב הרמב"ם (הל' איסורי ביאה ט, א-ב):

אין האישה מתטמאה מן התורה בנידה או בזיבה עד שתרגיש ותראה דם ויצא בבשרה... ואם לא הרגישה ובדקה ומצאה הדם לפניו בפרוזדור, הרי זה בחזקת שבא בהרגשה...

ומדברי סופרים שכל הרואה כתם דם על בשרה או על בגדיה, אף על פי שלא הרגישה, אף על פי שבדקה עצמה ולא מצאה דם - הרי זו טמאה וכאילו מצאה דם לפניו בבשרה, וטומאה זו בספק שמא כתם זה מדם החדר בא.

אולם בעוד שאצל הראשונים לא מצאנו דיונים נרחבים באשר להגדרת ההרגשה, אצל האחרונים ישנה ספרות רחבה העוסקת בהגדרה המדויקת של ההרגשה הגורמת לטומאה מהתורה². יש המדייקים מדברי הראשונים מהי ההרגשה שעליה דיברה הגמרא ויש המדייקים מהסוגיות עצמן.

כידוע, בדורות האחרונים נשים רבות טענו שהן כלל לא מרגישות את יציאת הדם, והפוסקים השונים נאלצו להתמודד עם בעיה זו בבואם להגדיר מהי טומאה מהתורה ומהי לא. היטיב לבטא את הבעיה בעל תפארת צבי (קצ, יד):

וכן שמעתי מנשים צדקניות דרוב נשים ורובא דרובא לא הרגישה ביצא דם מן המקור; ואם כן לשמואל ולפוסקים אחריו, דאינה טמאה מן התורה עד שתרגיש, ביטל חס ושלום אצל כמה נשים נידה דאורייתא.

פוסקים רבים התמודדו עם הבעיה הזו והגיעו למסקנות שונות. למעשה ניתן למנות שלוש גישות מרכזיות:

1. התפארת צבי שם טען שאכן יש להבין כשיטת הסדרי טהרה (סי' קצ ס"ק צג מד"ה וטרם) בדברי רש"י בכמה מקומות, שדין הרגשה איננו סיבה וגורם מוכרח על מנת לטמא, כפי שמשמע

1. בכתיבת המאמר נעזרתי רבות במאמרו של מו"ר הרב שלמה לוי, 'אסיא' כרך יח עמ' עא-עב.

2. עיי' פת"ש (סי' קפג ס"ק א) שסיכם שלוש שיטות מרכזיות המופיעות בדברי הפוסקים.

מרב הראשונים³, אלא הוא סימן לכך שהדם בא מגופה⁴. לפיכך אף ללא הרגשה, אם הדם בא בוודאות מגופה ישנה טומאה מהתורה.

2. יש שטענו בכל תוקף שנשים מרגישות גם כיום וניסו להרחיב כמה שיותר את הגדרת ההרגשה. כך, לדוגמא, המהר"ם שיק (סי' קפד) ובעקבותיו הציץ אליעזר (ח"ו סי' כא) הבינו שגם וסתות הגוף וכאבי מחזור הבאים לפני יציאת הדם נחשבים להרגשה.

כמו כן יש שטענו שהנשים אכן מרגישות גם בדורנו, אך אינן יודעות להרגיש כמו שצריך. לדעת בעל ערוך השולחן (יו"ד קפג, ס) לא ברור להן מהי הרגשה שאליה התכוונו חז"ל:

והבל יפצה פי נשים אלה ולא ידעי מאי קאמרי. ורבותינו נאמנים עלינו יותר מהן. וגם אינם משקרות בדבריהן אלא שאינם מבינות.

לדעת אחרונים אחרים, הנשים בדורות האחרונים אינן יודעות להרגיש משום שחושי הנשים נתמעטו ולכן הן אינן מרגישות. בכיוון זה הלך בעל הקנה בושם (סי' קצ, בירורי שיטות סעי' ב).

3. שיטה שלישית מצאנו בקובץ תשובות של הרי"ש אלישיב. ושם (סי' פד) מחדש הרב שכיוון שכיום נשים אינן מרגישות, הרי שלמעשה אין כיום דין הרגשה ואישה טמאה מהתורה בכל ראייה ודאית מגופה! הרב אשר וייס (מנחת אשר, ה' נדה עמ' יח) השיג על דבריו:

אך לא כן נקטו הפוסקים, אלא דכל שלא הרגישה אך בוודאי יצא מגופה אינה טמאה אלא מדרבנן.

הבעיה העיקרית המשותפת לתשובות השונות שראינו היא שאלת היחס לכתמים הבאים ללא הרגשה, וכפי שניסח זאת הרב אשר וייס (שם):

אך לכאורה צריך עיון גדול. דאם כן ממה נפשך, או דגם כתמים יהיו מן התורה כיוון שבזמן הזה אין מרגישים או דגם ראיית דם הווסת ממש יהיה מדרבנן כיוון שאין בא על ידי הרגשה. וכיצד נחלק בין דם וסת ממש לכתמים בזמן הזה?!

בעיה זו קיימת, כאמור, לפי כל הדרכים שהעלינו. שהרי ממה נפשך: אם נשים אינן יודעות להרגיש, הרי שגם בכתם נחשוש שמא הרגישה אך לא היתה מודעת לכך. ואם נצדד לומר שאין כיום התחשבות בהרגשה, הרי שהוא הדין בכתם, האוסר מן התורה! ומן הצד השני, אם לא נקבל את התשובות הנ"ל, נצטרך לכאורה לטעון במקרים רבים שבהם אין כלל הרגשה שאפילו אישה שראתה כמות דם גדולה בשעת הווסת ולא הרגישה, אינה טמאה מהתורה; ומצב זה נשמע בלתי סביר.

אכן הרי"ש אלישיב שם הגיע למסקנה שכיום גם כתמים מטמאים אפילו בפחות מגריס, אלא אם כן מדובר בספק אם בא מהמקור שאז ישנה הלכה נוספת של טומאה מדרבנן בלבד. למסקנה דומה הגיע גם הקנה בושם (שם) על פי שיטתו שנשים מרגישות גם כיום:

ולכאורה על פי זה יש לדון דנימא גם כן גם בכתמים פחות מגריס שבזמנינו יש בזה ספק שמא הרגישה ואינה יודעת מכך משום חולשת הגוף ונמצא שיש על הכתם ספק דאורייתא. אלא שאם אינני טועה, רוב הפוסקים אינם נוקטים בדרך זו ואינם סוברים שכל כתם מטמא מהתורה אם בוודאי לא הייתה הרגשה. המנהג המקובל הוא להקל בכתמים פחות מגריס אם

3. עיי' לדוגמה בדברי הרמב"ן נדה נב, ב ד"ה הא דאמרין; רשב"א, תוה"ב שער ז ראשית פרק ד (עיי' עוד ברשימה שהביא בטהרת הבית סי' א סעי' ג).

4. וכך היא שיטת התוס' רי"ד בראש פרק שמיני במסכת נדה (דף נז, ב).

לא הייתה הרגשה⁵. אמנם יש לציין שיש המסבירים את הנוהג להקל בכתמים בכך שעל הבגד התחתון אין ודאות שבה מגופה ולכן רוצים לחלק בין בגד תחתון לבין תחבושת⁶. אך לענייך קשה לומר כיום שיש באמת ספק מהו מקור הדם בכל המקרים שבהם נמצא כתם בבגד התחתון, ואף על פי כן הפוסקים נוהגים להקל בהם.

ב. הצעה לפיתרון

ברצוני להציע הסבר חדש בסוגיית הרגשה אשר על פיו נוכל להבין את הנוהג המקובל שמצד אחד מניח שכמות דם משמעותית אף ללא הרגשה מטמאה מהתורה ומצד שני מקל בכתמים. מקור דין הרגשה נמצא כידוע בדברי שמואל (נדה נו, ב):

בדקה קרקע עולם וישבה עליה, ומצאה דם עליה - טהורה, שנאמר "בבשרה" - עד שתרגיש בבשרה.

בראשונים מצאנו שתי שיטות בהסבר דבריו. התוסי' רי"ד על אתר הסביר שדין הרגשה הוא סימן לכך שהדם בא מגופה; ולכן עקרונית, לו תהיה הוכחה אחרת לכך שהדם בא מגופה, האישה תהיה טמאה מהתורה אף ללא הרגשה.

מרוב הראשונים משמע שלא הלכו בכיוון זה, ולדעתם דין הרגשה הוא סיבה, גורם חיובי לטומאה מהתורה. כך כותב הרשב"א (תורת הבית, שער הנשים ריש פרק ד):

דבר תורה אין האישה טמאה משום נידה עד שתרגיש בבשרה בשעת יציאת הדם, שנאמר: "דם יהיה זובה בבשרה", עד שתרגיש בבשרה.

כך גם משמע מדברי הרמב"ם שהבאנו בראשית דברינו וכך גם נקטו רוב האחרונים⁷. אולם בעל הסדרי טהרה האריך להוכיח ששיטת רש"י היא שזהו סימן ולא סיבה והביא ראיות שונות לדבריו⁸. ולפי שיטה זו בכל מקרה שיש לנו ודאות שהדם בא מגופה, האישה טמאה מהתורה ואף אם לא הרגישה.

5. עיי' לדוגמה טהרת הבית ס"י א סע"י ג והע"י ג וכן ס"י ה; דרכי טהרה פרקים א-ב; שיעורי שבט הלוי עמ' קס; שערי אורה עמ' 80 (ומציין גם לשיטת הר"י"ש אלישיב ומנחת אשר שם); איש אישה זכו שכניה ביניהם פרק ה.

6. כך כתב הר"י"ש אלישיב שם.

7. עיי' שו"ת מהר"ם מלובלין ס"י ב; שו"ע הרב ס"י קצ ועוד.

8. עיי' שערי טהרה, להר"י"מ שטרן, ס"י ח, ובספר 'בית יעקב' להרב יעקב נבון, פרק ד, שדנו בכך בהרחבה.

על פי שיטה זו הורה הרב יעקב אריאל שאישה מניקה הלוקחת גולות למניעת היריון מסוג 'פמולין' או 'סרזד' וראתה כתם - אינה יכולה לסמוך בפשטות על הקולות שנאמרו בכתמים, שכן כאן ידועה לנו הסיבה לכך שהיא אמורה לראות דם נידה מן הרחם גם בלא עת וסתה, ועלינו לחשוש לשיטת הסד"י שרבים נוקטים כמותה. הדברים נאמרו בכנס 'פועי' בחורף תשס"ד ונכתבו בחוברת שחולקה למשתתפי הכנס, עמ' 102. וכך גם כתב הרב אריאל במכתב הברכה לספר שערי אורה. (ועיי' שם בתגובתו של הרב שלמה לוי שכתב שמסקנות הדברים בספר נכתבו ברוח זו. אולם הרב שלמה לוי אמר לי שלא ברור לו שבכל מקרה, אפילו חד פעמי, של כתם הנובע מגלולות יש להחמיר ועיקר העניין הוא שלא להסתמך על בגדים צבעוניים או שאינם מקבלים טומאה, לאורך זמן בתור מדניות הלכתיות, בכתמים שאנו יודעים שבוודאי באו מגופה. ולדברינו, כפי שנראה להלן, יש להקל בכה"ג).

אולם נראה שניתן להציע הצעה אחרת בהבנת דין הרגשה, והיא שאכן ההרגשה איננה סיבה לטומאה אלא סימן והוכחה; אך לא לכך שהדם בא מגופה, אלא לכך שהדם שיצא מגוף האישה יצא מתוך תהליך משמעותי שאירע בגוף האישה. ההנחה של שמואל היא שלא כל דם היוצא מגוף האישה מטמא טומאת נידה אלא דווקא דם היוצא מתוך תהליך גופני משמעותי העובר על האישה, והרגשה היא סימן והוכחה לכך. ממילא ברור שבמקרה שבו יוצאת כמות דם גדולה מגוף האישה אין כלל ספק שהאישה טמאה מהתורה, ושמואל מראש עסק במקרה של מעט דם שיש לברר מפני מה הוא יצא.

הוכחה לדברנו באשר לצורך בתהליך משמעותי על מנת לטמא אפשר שיש למצוא בדברי שמואל עצמו במסכת נדה (מג, א) באשר לטומאת שכבת זרע:

אמר שמואל: כל שכבת זרע שאין כל גופו מרגיש בה אינה מטמאה. מאי טעמא? שכבת זרע אמר רחמנא, בראייה להזריע.

גם כאן אנו מוצאים את הצורך לפי שמואל בהרגשה המעידה על תהליך משמעותי שאירע ואשר רק הוא מטמא.

ג. הוכחות מהסוגיות

ברצוני לפרש כמה סוגיות, במיוחד לפי ההסבר שרש"י העניק להן, לאור דברינו.

1. נאמר במשנה (נדה נב, ב):

הרואה כתם - הרי זו מקולקלת וחוששת משום זוב, דברי ר' מאיר. וחכמים אומרים, אין בכתמים משום זוב.

רש"י מסביר כי כוונת המשנה היא לקלקול בספירת ימי הנידה והזבה, שהרי היא אינה יודעת במקרה זה מתי היא החלה לראות ואין באפשרותה לחשב את זמנם המדויק של ימי הנדה והזיבה. הרמב"ם, כנראה לשיטתו ביחס שבין ימי נידה וזיבה, מסביר אחרת: שהכוונה שהיא מקולקלת לגבי קביעת וסתות?⁹

הגמרא מסבירה שחכמים הם רבי חנינא בן אנטיגנוס, והמחלוקת בינו לבין ר' מאיר היא במקרה שראתה ג' גריסים של דם על חלוק אחד ובמקום אחד. רבי מאיר סובר שחוששת משום זוב (שמא ראתה ג' ימים), ואילו לפי ר' חנינא חוששת משום זוב דווקא במקרה שראתה ג' גריסים על ג' חלוקות שונות.

הגמרא שם מסבירה שישנו עוד מקרה שבו ר' חנינא סובר בראיית כתמים שחוששים משום זוב וזה במקרה שראתה ב' פעמים (ראייה ממש) ואז ראתה כתם בחלוק. הגמרא שואלת על כך: אם ג' חלוקות "דלאו מגופא חזיא" חוששים, ב' ימים וחלוק אחד מבעיא? ומשיבה: "מהו דתימא כל כי האי גוונא מביאה קורבן ונאכל, קא משמע לך".

רש"י מסביר שהייתה הו"א לומר שמביאים קורבן ונאכל, כדינה של זבה, וקמ"ל שאפילו במקרה שראתה שתי פעמים ואחר כך ראתה כתם, אין אוכלים את הקורבן, אך מביאים אותו, כי זה רק חשש. ואל תחשוב שמשום שראתה שתי ראיות רגליים לדבר שוודאי זבה היא¹⁰.

הרמב"ן דוחה את פירוש רש"י ומסביר שלא רק שהקורבן אינו נאכל אלא שאף לא מביאה קורבן, משום שכתמים דרבנן אפילו ידוע שבאו מגופה ואין זה מביא לא לידי זיבה ולא לידי

9. עיי בדבריו בפירוש המשניות ובהל' איסורי ביאה ט, ג.

10. גם הרמב"ם בפירוש המשניות כתב שמביאה קורבן אך לא אוכלים אותו.

נידה. לכאורה הרמב"ן צודק שהרי כתמים דרבנן ואיך ניתן לומר שתביא קורבן? הסדרי טהרה (סימן קצ"ס"ק צג ד"ה עוד ראיה) הביא סוגיא זו כהוכחה לשיטתו וטען שכאן מכיוון שראתה יומיים ראיה ממש הרי שלא צריך כבר הרגשה שתעיד לנו שהדם בא מגופה ולכן הכתם שביום השלישי מטמא אותה מהתורה.

אולם אפשר שמכאן ישנה הוכחה דווקא לדברינו שהצורך בהרגשה הוא כדי להוכיח שהדם שיצא הוא חלק מהליך פיזיולוגי משמעותי העובר על האישה ולכן כאן לאחר שראתה יומיים ראיה ממשית, הכתם שראתה ביום השלישי מטמא אותה אף ללא הרגשה משום שאנו יודעים שהדם שיצא הוא חלק מהליך משמעותי הקורה אצלה.

2. הסד"ט (שם ד"ה וכן נראה) עומד על כך שרש"י הולך לשיטתו במקום נוסף במסכת נדה (נג, ב): ת"ר: ראתה כתם ואחר כך ראתה דם - תולה כתמה בראייתה מעת לעת, דברי רבי. ר"ש בן אלעזר אומר, יומו.

לפנינו מחי' באשר לספירת ימי הנידה והזיבה במקרה שאישה ראתה כתם ולאחר מכן ראתה דם ממש. ע"פ רבי ניתן לתלות את הכתם בראייה אם ראתה בתוך עשרים וארבע שעות מהכתם ולפי ר"ש בן אלעזר תולים כתם בראייה רק אם זה באותו היום.

בהמשך הסוגיא שם רבי אומר שנראין דברי רשב"א מדבריו, שהראשון מתקן הלכותיה לידי זיבה והאחרון מעוות. רש"י מסביר שלפי רבי יוצאת חומרא לעניין טומאת זבה, משום שלדעתו אם רואה כתם ובתוך מעת לעת הייתה לה ראייה, הרי סופרת שבעה ימים של נידות מזמן הכתם משום שלא ראתה דם ממש אנו מסבירים את הימצאות הכתם כקשורה לראייה וממילא הכתם גם כן טימא אותה; הוא מסביר שזה נקרא קלקול, משום שימי זיבתה מתחילים לה ביום השמיני לראיית הכתם ונמצא שהוא מחמיר לעניין זיבה.

בעלי התוס' וראשונים אחרים שם חולקים עליו ואינם מבינים איך יכול להיות שסופרת ימי נידתה כבר מהכתם וטובלת לאחר שבעה ימים מהכתם שהרי סוף סוף זה רק כתם שטומאתו אינה מהתורה! בעלי התוס' מסבירים בשם רבנו חננאל שמירי כשראתה כתמה ביום הראייה שלרבי שמטמא מעת לעת, הרי מחשיבים את זה, מדרבנן, כאילו כבר ראתה יומיים לעניין זיבה. הסד"ט מביא את דברי רש"י הללו כהוכחה נוספת לשיטתו ומסביר שמכיוון שהרגשה אינה אלא סימן והוכחה לכך שהדם בא מגופה, הרי שברגע שראתה דם במעת לעת מזמן ראיית הכתם מתברר למפרע שהכתם שראתה, אף שהוא לא היה בהרגשה, בוודאי בא מגופה.

אולם נראה שגם במקרה זה ניתן לקשר את דברי רש"י להצעתנו. במקרה כזה שאישה ראתה כתם ולאחר מכן ראתה דם בתוך זמן של מעת לעת, הרי שיש מכאן הוכחה למפרע שהכתם שראתה, אף שהיה ללא הרגשה, היה חלק מהליך משמעותי של ראיית דם והוא אכן מטמא מהתורה.

ד. מהות ההרגשה

כמו שכבר הערנו לעיל, ישנן שיטות שונות באשר למהות ההרגשה. לפי דברינו אכן מאוד מתאים לקבל את דברי המהר"ם שיק והציץ אליעזר שהסבירו שגם וסתות הגוף הם הרגשה. הציץ אליעזר הוכיח דבריו מדברי הרמב"ם (ה' איסורי ביאה ט, א):

אין האישה מתטמאה מן התורה בנידה או בזיבה עד שתרגיש ותראה דם ויצא בבשרה כמו שביארנו.

אולם היכן ביאר הרמב"ם דבר זה? הרב שלמה לוי הפנה בעניין זה לדברי הרמב"ם קודם לכן (ח, ב), שם כתב:

וקודם שיבוא הדם תרגיש בעצמה, מפקהת ומתעטשת וחוששת פי כרסה ושיפולי מעיה ויסתמר שערת בשרה או ייחס בשרה וכיוצא במאורעות אלו. גם השיטה המזהה את ההרגשה עם זעזוע הגוף, לפי דברי הרמב"ם (ה, יז): "ואפילו הרגישה גופה ונודעזה"¹¹, מתאימה מאוד להצעתנו. בכל ההרגשות הללו יש סימן לכך שלא טיפת דם מקרית יצאה מגוף האישה אלא לפנינו תהליך גופני משמעותי אשר הוא גורם את הטומאה. אם נבין כך, הרי שלמעשה אין מחלוקת מהותית בין רש"י לרמב"ם בהבנת דין הרגשה, שלא כמו שטען הסדרי טהרה.

ה. היחס בין דברי שמואל לדברי ר' עקיבא

אחרונים רבים דנו ביחס שבין דברי שמואל ובין דברי ר' עקיבא המובאים במשנה (נדה נח, ב): מעשה באישה אחת שבאת לפני ר' עקיבא. אמרה לו: ראיתי כתם. אמר לה: שמא מכה היתה בידך, אמרה לו: הן וחיתה. אמר לה: שמא יכולה להיגלע ולהוציא דם? אמרה לו: הן. וטיהרה ר' עקיבא. ראה תלמידיו מסתכלין זה בזה. אמר להם: מה הדבר קשה בעיניכם? שלא אמרו חכמים הדבר להחמיר אלא להקל, שנאמר: "ואישה כי תהיה זבה דם יהיה זובה בבשרה" - דם ולא כתם.

יש שהסבירו שלמעשה יש שתי סיבות שונות להקל בכתמים: אחת היא אפילו במקרה שיש ודאות שבא מגופה אך לא הייתה הרגשה, ועל זה דיבר שמואל. והשנייה היא במקרה שיש ספק אם בא מגופה, שגם בזה טיהרה התורה ועל זה דיבר ר' עקיבא. לפי דברינו אפשר שלמעשה אותו עיקרון עולה מדברי שניהם, אלא ששמואל בא לתת הגדרה מפורטת יותר לדברי ר' עקיבא. את דברי ר' עקיבא ניתן להסביר בפשטות שהכוונה שאין טומאה אלא בדם, דהיינו כמות משמעותית של דם, אך לא בכתם, טיפת דם מקרית. שמואל בא להוסיף על דבריו ולהגדיר איך ניתן לדעת מהו דם ומהו כתם.

סיום

כאמור בראשית דברינו, אין מטרתנו לפסוק הלכה או לשנות את ההלכה הנוהגת. בשורות אלו הצענו פירוש חדש בסוגיית הרגשה, פירוש אשר מאיר מחדש את הנוהג המקובל גם כיום להבדיל מבחינה הרמה ההלכתית בין כתם שהוא דין דרבנן ובין כמות דם גדולה יותר שהיחס אליה הוא כאל דין דאורייתא, אף שבשניהם פעמים רבות אין הרגשה. כך, לדוגמא, כתב לחלק בשו"ת דברי יציב (יו"ד סי' פה) הלכה למעשה, אך לא הצביע מקור ברור לחילוק זה. ידוע לנו שאין פירוש זה מסתדר עם פשטות דבריהם של חלק מהראשונים, שמהם משמע שדין הרגשה הוא סיבה ובכל מקרה שאין הרגשה אין האישה טמאה מהתורה¹²; אולם אף על פי כן לא נמנענו מלהעלות אותו על הכתב ולו רק כדי ללמד זכות על הנוהג ההלכתי המקובל.

11. אפשר שמקור דברי הרמב"ם הם בדברי שמואל (מג, א) ביחס לטומאת שכבת זרע שאליהם הפנינו לעיל.

12. עיי לעיל הע' 3.